

A racionális érvelés tíz aranyszabálya

A történelem során sok filozófiai iskola megfogalmazta a szabályos érvelés alapvető jellemzőit. Egy modern logikaelméleti mű az alábbi módon foglalja össze az elfogadható érvelés általánosan elfogadott tíz alapvető szabályát.¹

1. A véleménynyilvánítás szabadsága.
2. A bizonyítás kötelezettsége.
3. Korrekt hivatkozás a másik fél álláspontjára.
4. Releváns érvek használata.
5. A kimondatlan premisszák őszinte kezelése.
6. Közös kiindulópontok elfogadása.
7. Helyes érvelési sémák alkalmazása.
8. Logikailag érvényes érvek használata.
9. A vita ésszerű lezárása.
10. Egyértelmű nyelvhasználat.

Természetesen, ahol szabályok vannak, ott lehetséges a szabályok megsértése is. A tíz aranyszabály figyelmen kívül hagyása gyakran előfordul a köznapi beszélgetések, veszekedések során, a politikai életben, a reklámokban, és mindenütt, ahol érvekkel találkozunk.

Nézzünk egy példát először a helyes érvelésre! A logikatankönyvek leírása szerint egy következtetés alapállításokra (premisszákra) és egy konklúzióra bontható fel. *Helyes érvnek* azt tekintjük, amely két vagy több állításból logikai értelemben helytálló következtetést von le. A klasszikus példa így hangzik:

1. előtétel (premissza): Szókratész ember.
2. előtétel (premissza): Minden ember halandó.

Konklúzió: Tehát szókratész halandó.

Így fest egy helyes következtetés. A mindennapi életben ritkán fordul elő, hogy valaki következtetésének mindkét premisszáját megfogalmazza: az egyik rendszerint kimondatlan marad. Nem azért, mert felületesek vagyunk, vagy el akarnánk hallgatni, hanem mert az egyik premissza kimondására általában tényleg nincs szükség. Vagy azért, mert magától értetődik („Minden görög halandó”), vagy pedig azért, mert a körülmények alapján már úgyis tudjuk, amit az a premissza tartalmaz, tehát szószaporítás lenne külön is megfogalmazni. Egy vita során viszont fontos lehet, hogy tudatában legyünk, érvelésünk pontosan milyen premisszákon alapszik.

Egy érvelés logikai értelemben akkor számít *hibásnak*, (1) ha az alapállítások (premisszák) valamelyike hamis, vagy pedig (2) az állításokból valójában nem következik a látszólagosan levont konklúzió. A hibás érvelés tehát a gondolkodásban elkövetett hibából adódik; *jónak látszó*, mégis rossz érvelést eredményez. Az *érvelési hibák* elkövetői valamilyen okoskodás alapján jutnak el a következtetésükhöz, ám maga az okoskodás, a gondolatmenet csak *látszólag* helyes, valójában nem. Ezek a hibás érvek azért veszélyesek, mert felületesen szemlélve logikusnak tűnnek, valami miatt azonban mégis helytelenek.

Szabálysértések

¹ Frans H. van Eemeren - Rob Grootendorst - Francisca Henkemans Snoeck:
Fundamentals of Argumentation Theory: A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments. [Az érveléstechnika alapjai. A történi háttér és a mai fejlemények kézikönyve.] Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey, USA, 1996.

Fentebb láthattuk az ideális viták tíz alapvető szabályát, amelyeket egy racionális gondolkodónak – egy tudósnek pedig különösképpen – illik betartania. A tíz törvényt azonban számtalanféle módon meg lehet szegni. Ezek a szabálysértő érvelési módok *téves következtetésekhez* vezethetnek, még ha első pillantásra elfogadhatónak is látszanak. A hamis érvek olyanok, mint a vaktöltény: pukkannak, de nem ütnek. Ha valaki legalább alapjaiban ismeri az ésszerű érvelés tíz alapelvét, és azokat a leggyakoribb „ál-érvelési módokat”, amelyek megsértik e szabályokat, akkor bármilyen területen képessé válik a félrevezető érvelések felismerésére, és őt már sokkal kevésbé lehet becsapni, mint másokat. Hogy elősegítsék a hibás érvelések leleplezését, az évszázadok során a logikai és retorika iskolák (a nyugati és keleti kultúrákban egyaránt) részletes listákat készítettek a helytelen következtetések tipikus eseteiről. A szabálysértéseket osztályozni lehet aszerint, hogy a tíz érvelési arany szabály közül melyiket sértik meg. Az alábbi lista tartalmazza a tíz érvelési szabály leírását, és azokat a legtipikusabb hibákat, ahogyan meg lehet sérteni e szabályokat.

A szabálygyűjteményben az álláspontok „védőjére” és „támadójára” vonatkozó előírások olvashatók. Ehhez tudni kell, hogy egy kiterjedt vita esetén mindkét fél lehet egyszerre védő és támadó, hiszen ugyanabban az időben védelmezi a saját állításait és támadja a másik fél vitatott kijelentéseit.

1. arany szabály: A véleménynyilvánítás szabadsága

A vitázó felek nem akadályozhatják egymást az álláspontjuk kifejtésében, vagy abban, hogy a másik fél álláspontjával kapcsolatban kifejezzék a kétségeiket.

Az 1. arany szabály megsértésének módjai:

(1. a) Vitán felül állónak, kétségbevonhatatlannak nyilvánítani egy álláspontot.

(1. b) Egy álláspontot „kritikán alulinak” nyilvánítani, és ezzel elutasítani komolyan vételét és megvitatását.

(1. c) Érvelés helyett megfélemlíteni az eltérő álláspontot képviselő vitapartneret.

(1. d) Észérvek helyett valamilyen gyengeség miatt a másik könyörületességét kérni a vitában.

(1. e) Az ellenfél személyét támadni az álláspontja helyett. Ostobának, rosszindulatúnak (stb.) bemutatni a vitapartneret.

(1. f) Arra hivatkozva elutasítani valakinek az érveit, hogy valamilyen (a vita tárgyától független) téren az illető szavai és tettei nem állnak összhangban.

2. arany szabály: A bizonyítás kötelezettsége

Az álláspontot előterjesztő félnek vállalkoznia kell álláspontja védelmére, ha a másik fél igényt tart erre.

A 2. szabály felrúgásának tipikus esetei:

(2. a) Egy vitatható álláspontot úgy beállítani, mintha eleve nem szorulna bizonyításra.

(2. b) A beszélő részéről elvárni, hogy mások elfogadják az álláspontját, csak azért, mert ő mondja.

(2. c) Ködös, általános megfogalmazásokat használni, amelyek eleve lehetetlenné teszik, hogy az állítást cáfolni lehessen.

(2. d) Elutasítani egy állítás bizonyításának feladatát, és a bizonyítás terhét áthárítani az álláspontot megkérdőjelező ellenfélre.

3. arany szabály: Korrekt hivatkozás a másik fél álláspontjára

A kritikus félnek pontosan azt az álláspontot kell támadnia, amelyet a másik fél képvisel.

E szabály megsértésének esetei:

(3. a) Eltorzítva bemutatni a másik álláspontját (túlegyszerűsíteni, eltúlozni, megtévesztő módon idézni).

(3. b) Olyan álláspontot tulajdonítani a másiknak, amelyet sohasem képviselt (egy kitalált „szalmabáb” ellen harcolni).

4. aranyszabály: Releváns érvek használata

Egy álláspont képviselője csak olyan érvekkel védheti a kijelentéseit, amelyek valóban kapcsolódnak az álláspontjához.

A 4. alapelv figyelmen kívül hagyása okozza ezen érvelési hibákat:

(4. a) Érvelés helyett hízelegni a hallgatóságnak, az érzelmekkel játszani.

(4. b) Érvek helyett bizonyítékképpen a saját erényeinkre, érdemeinkre hivatkozni.

(4. c) Egy álláspont védelmében olyan érveket felhozni, amelyek valójában nem kapcsolódnak az állásponthoz.

5. aranyszabály: A kimondatlan premisszák őszinte kezelése

Az álláspontot támadó fél nem tulajdoníthat félrevezető módon olyan kimondatlan premisszát a másik félnek, amely mellett a másik valójában nem kötelezte el magát. Az álláspontot védő fél pedig nem tagadhatja le egy kimondatlan premisszája melletti elkötelezettségét, ha valóban elkötelezte magát mellette.

Az 5. aranyszabály megsértése:

(5. a) A védő részéről félrevezető módon tagadni a saját, kimondatlan premisszáját.

(5. b) A támadó részéről olyan kimondatlan premisszát tulajdonítani az ellenfélnek, amelyet az nem vállalt fel.

6. aranyszabály: Közös kiindulópontok elfogadása

A vita során egyik fél sem állíthat be elfogadott kiindulópontnak egy olyan premisszát (előtételt), amit nem fogadtak el mind a ketten. Továbbá egyik fél sem tagadhatja, hogy egy premissza elfogadott kiindulópont, ha egyszer már mindketten elfogadták.

A 6. szabály megsértésének leggyakoribb esetei:

(6. a) Elfogadott közös kiindulópontnak feltüntetni egy tételt, amit a vitapartner nem is fogadott el (ebbe a hibatípusba tartozik egy igazolatlan állítás nyelvi eszközökkel történő elrejtése és a körben forgó okoskodás is).

(6. b) Tagadni, hogy egy bizonyos tétel közösen elfogadott kiindulópont, ha azt egyszer már mindkét fél elfogadta.

7. aranyszabály: Helyes érvelési séma alkalmazása

A megfelelő érvelés igaz premisszákon alapszik, és ezekből logikailag következő konklúzióra jut. Egy álláspont nem tekinthető végérvényesen megvédettnek, ha

a védelem nem a megfelelő érvelési séma korrekt alkalmazásával történt.

A 7. arany szabály megsértése:

Helytállóknak nyilvánítani egy álláspontot, amelyet valójában nem támasztottak alá megfelelő érveléssel. (Az érvelés többféle módon lehet érvénytelen: a beszélő a többség véleményét tekinti bizonyítéknak, a témában illetéktelen szakértőre hivatkozik, rossz hasonlatot alkalmaz stb.)

8. arany szabály: Logikailag érvényes érvek használata

A felek csak olyan érveket használhatnak, amelyek logikailag érvényesek (illetve egy vagy több kimondatlan premissza feltárásával érvényessé tehető).

A 8. arany szabály megsértése:

Olyan érvek használata, amelyek logikailag nem érvényesek.

9. arany szabály: A vita ésszerű lezárása

A védőnek fel kell adnia álláspontját, ha nem sikerült megvédenie azt; ellenkező esetben viszont a támadónak kell feladnia az állásponttal kapcsolatos kétségeit.

Érvelési hibák, amelyek a 9. szabály megsértéséből fakadnak:

(9. a) Ragaszkodni egy olyan állásponthoz, amelyet képviselője nem tudott megvédeni.

(9. b) Fenntartani egy állásponttal kapcsolatos kétségeket, mikor azt a másik fél már érvényesen megvédte.

(9. c) Igazoltnak kikiáltani egy álláspontot, csak azért, mert az ellenkezőjét nem sikerült igazolni.

(9. d) Két álláspont ütköztetésével hamis dilemma benyomását kelteni („vagy az egyik, vagy a másik igaz”), miközben az adott témában másféle alternatívák is lehetségesek.

10. arany szabály: Egyértelmű nyelvhasználat

A felek nem használhatnak homályos vagy kétértelmű megfogalmazásokat, és kötelesek a másik fél megnyilatkozásait figyelmesen és pontosan visszaadni.

A 10. szabály megsértésének leggyakoribb esetei:

(10. a) Homályos vagy kétértelmű megfogalmazást alkalmazni.

(10. b) A másik fél megnyilatkozásait pontatlanul, torzítva visszaadni.

(A tízféle alapvető érvelési hiba felismerését elősegíti, ha az ember több szövegszerű példát is megismer a téma szakirodalmából.²)

Szabályos és szabálytalan tudomány

Az élet minden területén hasznos lenne, ha az emberek érveléseik során követnék a fenti tíz arany szabályt, és elkerülnék azok megsértésének eseteit. A mindennapok sodrásában azonban érthető nem vagyunk túl figyelmesek ezen a téren, ami könnyen érthető és megbocsátható. A tudomány művelése azonban a szigorú racionalitáson alapszik, így joggal csodálkozhatunk, ha egyes kutatók átugrálják az ésszerű következtetés országútjának korlátait, és következetlen

² Lakatos László: *A racionális vita tíz szabálya.*

<http://lakatos.free.fr/page20/page2/page9/page9.html>

állításokat próbálnak másokkal elfogadtatni. Ha a tudomány gyakorlói nem követik precízen ezt a szabályrendszert, akkor a tudomány nagy bajba kerül, mert elveszíti legfontosabb eszközét: a józan, logikus következtetés módszerét. Ezért rendkívül jelentős az a kérdés, hogy egy adott (akár szóbeli akár írott) gondolatmenet betartja-e az Épkézláb Érvelés Szabályait, vagy pedig valamilyen módon eltér azoktól. Ha valaki kilép e szabályrendszer keretei közül, akkor érvelése ellenőrizhetetlenné, parttalanná és irracionálissá válik, következésképpen tudományosnak semmiképp nem lesz nevezhető.

...

Elkendőzött szabálytalanságok

A logikailag érvénytelen érvelés alkalmazásának sokféle oka lehet. Adódhat felszínességből, figyelmetlenségből, ahogy a mindennapok során akaratlanul is sok ilyen hibát vétünk. A logikátlanságoknak az is oka lehet, ha valaki a mentális képességeinek korlátai miatt nem képes megkülönböztetni egymástól a logikailag helytálló és a hibás következtetéseket. (...) A félrevezető érvelési módok alkalmazásának további oka lehet a félrevezetés szándéka, az elfogultság, vagy a fanatikus ragaszkodás egy logikailag nem bizonyítható állásponhoz. Egy ilyen megalapozatlan rögeszme birtokában egy ember a józan érvek ellenében is a végtelenségig ismételtetheti alátámasztatlan álláspontját. Kétségtelen, hogy semmiképpen nem a tudományos művek stílusjegye a logikailag érvénytelen érvek halmozása. Sokkal inkább jellemző ez a köznapi beszédre, mikor valaki mindenáron szeretné az akaratát érvényesíteni, figyelmen kívül hagyva, hogy elfogult szavai – a gondolkodás törvényei szerint vizsgálva – valóban alátámasztják-e véleményét. Tudományosan hiteltelenné tesz egy érvelést (még ha laikusok számára meggyőzően hangzik is), ha egy figyelmesebb elemzés során kiderül róla, hogy hiányzik belőle a legfontosabb elem: a logikai erő.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy egy állítás attól függetlenül még igaz lehet, hogy valaki az ésszerűség szabályait figyelmen kívül hagyva, helytelen módon érvel mellette. (...)

A különböző sportágakat meghatározott szabályrendszer szerint űzik. Ha valaki a partvonalon kívülre vezeti a labdát, a partjelző észleli ezt, és a másik fél jut a labdához. A súlyosabb szabálytalanságokat szabadrúgással, tizenegyessel, esetleg sárga vagy piros lappal szankcionálják. Különösen súlyos esetekben egy játékost egy időre, vagy akár végleg eltilthatnak a játéktól. A tudomány nevű sportot a logikus gondolkodás szabályai szerint játsszák. Itt nincsenek bírók; a tudósoktól elvárják, hogy tanulmányaik során elsajátítsák, és később kövessék a racionális gondolkodás útját. Tévedni természetesen emberi dolog. Ám a mindig ugyanazon oldalra való tévedés nehezen tulajdonítható véletlen értelmi botlásnak. Meggyőződésem szerint nem szabadna megtörténnie, hogy a tudományt művelők közül bárki sorozatosan megsértse az ésszerű gondolkodás szabályait, még akkor sem, amikor népszerű tudományos dogmákat védelmez.

(Részlet Tasi István *Mi van, ha nincs evolúció?* című könyvéből)